

СТАНАЎЛЕННЕ ІНТЫМНАЙ ТЭМЫ Ё БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Каханне, інтымныя перажыванні мужчыны і жанчыны ва ўсе часы з'яўляліся аднымі з самых хвалюючых пытанняў жыцця. Дачыненні процілеглых полаў, пазначаныя тэрмінам «эротыка», у фальклору, кніжнай традыцыі і будзённым жыцці захавалі былыя сакральныя сэнсы.

Беларуская літаратура заўсёды абапіралася на багатыя традыцыі вуснай народнай творчасці. Так, у эпоху Сярэднявечча асноўныя віды, жанры і творы старажытнай літаратуры вызначаліся сур'эзнасцю зместу, значнасцю тэм, праблем і герояў, высокай ідэйнасцю, тэацэнтрызмам. Наяўнасць эротыкі адлюстроўвалася ў гэты перыяд найперш у фальклорных творах, якія адрозніваліся тонкім гумарам, фрывольным зместам, не абмежаваным прыстойнасцю выразу, разнастайнасцю камічных палажэнняў персанажаў, дзякуючы чаму пацешныя інтымна афарбаваныя сітуацыі не маглі не выклікаць смеху.

Эратычны фальклор папулярны ва ўсіх народаў свету, але стаўленне да яго ў розны час і ў розных краінах мела свае асаблівасці, бо народная словатворчасць заўсёды адлюстроўвала ўсе найважнейшыя накірункі побытавага жыцця людзей: барацьба чалавека з прыроднай стыхіяй, яго думкі, меркаванні, любоў да радзімы і інш. Папулярнасць тэкстаў інтымнага зместу, асабліва ў каляндарных і сямейных абрадах і святах, абумоўлівалася ў старажытнасці перш за ўсё верай у магічную сілу як вербальнай, так і невербальнай часткі абрадаў і рытуалаў, надзеяй, што іх выкананне з рознымі тыпамі і формамі магіі будзе садзейнічаць ураджаю на палях, пладавітасці і здароўю жывёлы, шчасцю, дабрабыту ў сям'і і г.д.

У афарыстычнай творчасці беларускага народа прыказкі і прымаўкі карысталіся найбольшай папулярнасцю. Менавіта яны ярка адлюстроўвалі маральна-этычныя і эстэтычныя ідэалы беларусаў, іх язычніцкія ўяўленні. Адыход беларускага пісьменства ад старабеларускай кніжнай мовы і зварот да народна-гутарковых пластоў здзяйсняўся найперш (як дапускала эстэтыка класіцызму) у «нізкіх» драматургічных жанрах – інтэрмедых і камедыях. Прыкладам выкарыстання парэміялагічных выслоўяў з элементамі эратычных матываў можа паслужыць фарс-вадэвіль Вінцэнта Дуніна-Марцынкевіча «Ідылія» («Сялянка»), напісаны ў 1846 г. Падобныя выслоўі, укладзеныя ў вусны Навума Прыгаворкі, не толькі паказваюць лаканічнасць, вобразнасць і каларытнасць сялянскай мовы, але і яе інтымную афарбоўку: «Бог даў дзеўку, як ягадку» або «Ой! ведаю прыгаворку: не ўтаіш шыла ў ворку».

Тэксты інтымнай афарбоўкі запісвалі, але амаль не публікавалі такія вядомыя фалькларысты, як М. Федароўскі, П.У. Шэйн, Е.Р. Раманаў, А.С. Дэмбавецкі, В.М. Дабравольскі, А.К. Сержпутоўскі, Я.А. Ляцкі і інш. Пра тое, што ў выдадзеныя фальклорныя зборнікі ўключалася толькі нязначная частка эратычных твораў, сведчыць, напрыклад, заўвага ў апісанні беларускага вяселля, змешчаная П.В. Шэйнам: «Падчас танцаў спяваюцца розныя песні, але так як яны выключна нецэнзурныя, то я і не вырашаюся паведаміць іх тут» [5, с. 365], – пісаў П.В. Шэйну І. Карскі, псаломшчык саборнай царквы ў г. Шаўлях.

Жанчына і мужчына, іх любоўныя і інтымныя ўзаемаадносіны з рознай ступенню «празрыстасці» апісаны ў творах вуснай народнай творчасці. Гаворачы пра іх адлюстраванне ў сучаснай беларускай паэзіі, нельга абмінуць кнігу Рыгора Барадуліна «Здубавецьця» з яе відавочнай арыентацыяй на вусную народную творчасць і акцэнтам на сферы матэрыяльнага-цялеснага нізу. Шырокае кола метафар і асацыяцый, выкарыстанае паэтам, абапіраецца на ўключэнне цялесных органаў у паэтычны кантэкст, дзе ім адводзіцца вельмі вялікая роля. Гэта і традыцыйныя для народнага светаразумеўня персаніфікацыя і ўвасабленне, гіпербалізацыя і метанімія, сінекдаха. Аднак Рыгор Барадулін не схільны лічыць сваю працу «фалічным фальклорам», аб тым сам жа напісаў ва ўступе да кнігі.

Разам з тым актуальным падзея пытанне аб вызначэнні кнігі як збору этнаграфічных матэрыялаў або літаратурнай іх апрацоўкі, мастацкай стылізацыі ці арыгінальнага твора на аснове нацыянальнага фальклору. Нягледзячы на фрывольныя сюжэты і адпаведную лексіку, моцная сувязь з народнай стыхіяй не дазваляе разглядаць толькі ў межах брутальнай лірыкі творы, кшталту: «Людзі жэнюцца, любуюцца, / А мне ў невашта абуцца. / Хоць на дзеўцы і на печы / Босаму якраз дарэчы» [3, с. 155].

Цесная злучанасць з вушацкай вуснапаэтычнай традыцыяй, жартаўліва-іранічны характар, адсутнасць амаральнасці спрыяюць натуральнаму ўспрыманню твораў, а прыёмаў, выкарыстаных аўтарам, – апраўданымі. Кніга беларускага паэта з'яўляецца своеасаблівым зборнікам «нізкага» шцілю народнага гумару, якому дагэтуль не было месца ў друку.

У зборніку «Дуліна ад Барадуліна» сабраны вушацкія песні і прыпеўкі эратычнага характару. Прыпеўкі, што складаюць асноўную частку зборніка, можна аднесці да эратычна-брутальнай паэзіі, але не станем забываць, што ва ўсе часы чалавек кахаў, і не будзем адносіць эротыку толькі да фізічных праяваў, бо мы маем на ўвазе ўмоўнасць самога тэрміну «эратычны фальклор»: «Ці ня Бог табе даў, / Мая Настачка? / Усю ночку макаў, / Як у маслачка!» [2, с. 181–182].

Тэксты з вышэйзгаданых зборнікаў Р. Барадуліна склалі асобны раздзел у кнізе «А кум кумку разуваў: Беларускі эратычны фальклор», выдадзенай у 2016 г. Матэрыяламі кнігі сталі таксама творы вядомых фалькларыстаў XIX ст. М. Федароўскага, М. Нікіфароўскага, П. Шэйна, Я. Ляцкага, С. Малевіча, А. Гурыновіча, запісы якіх былі ўзяты з кнігі «Белорусский эротический фольклор» (складальнікі – дактары філалагічных навук Таццяна Валодзіна і Анатоль Фядосік).

Інтымныя творы, змешчаныя ў зборніку, сведчаць, «што беларусы з прычыны сваёй стрыманай натуры здолелі ўвасобіць гэты бок жыцця не ў наборы вульгарнасцяў, а ў цэлым блоку прыгожых, вытанчаных і па-мастацку аформленых вобразаў» [1, с. 5]. Сабраныя творы дэманструюць, як у прынцыпах наймення патаемнага і глыбока інтымнага адбілася адна з адметнасцей беларускай звычайнасці – «усёабдымная, архаічная, глыбокая ў сваіх вытоках, але поўная паэтычнай вышыні метафарычнасць» [1, с. 8].

Першапачынальнай менавіта «аўтарскай» інтымнай (эратычнай) паэзіі можна лічыць першую ў Вялікім Княстве Літоўскім жанчыну-драматурга і таленавітую паэтку, стваральніцу тэатра ў нясвіжскай рэзідэнцыі Радзівілаў Францішку Уршулю Радзівіл.

Праблематыка паэзіі Ф.У. Радзівіл не выходзіла за кола пытанняў маралі, сямейнай вернасці, моцнага кахання, якое пераадольвае ўсе перашкоды, трываласці рэлігійных поглядаў, пакарання за зло і вераломнасць. Жанравая сістэма і вобразна-мастацкая палітра яе паэзіі фарміравалася ў рэчышчы еўрапейскай слоўнай культуры эпохі Барока, але нельга не заўважыць, што на творы пачынаюць уплываць ідэі ранняга Асветніцтва, якія з сярэдзіны XVIII ст. актыўна ўздзейнічаюць на погляды адукаванай часткі шляхты і гараджан.

Першыя (зафіксаваныя ў рукапісах) паэтычныя вопыты княгіні Радзівіл нарадзіліся ў межах эпісталаграфіі. Больш за 1300 лістоў княгіня Францішка прысвяціла свайму каханаму мужу – вялікаму гетману літоўскаму князю Міхалу Казімеру Радзівілу (Рыбаньку). Натхнёная высокім пачуццём да мужа, Францішка Уршуля стварала вобразы гераінь, якія ўмелі шчыра кахаць, захоўваць вернасць, годна трымацца ў любых жыццёвых абставінах. Лісты да князя Міхала прасякнуты пачуццём тугі ў расстанні і нясуць на сабе моцную адзнаку гарачага суб'ектыўнага пачуцця. Тым не менш паэтка пісала свае пасланні, яўна разлічваючы на больш шырокага адрасата, бо паміж радкоў яна фармулюе асноўныя пункты кодэкса ідэальнага кахання: вечная вернасць, прызнанне любові

найдаражэйшай каштоўнасцю, бязмежная туга і страта цікавасці да жыцця ў расстанні з каханым.

У паэзіі Ф.У. Радзівіл тэма кахання дамінуе вельмі выразна. Адносінам паміж мужчынай і жанчынай прысвечаны недатаваны «Верш пра каханне», у якім паэтка сцвярджае, што толькі пры агульнай згодзе можна адчуць радасць узаемнага пачуцця:

Так у нязгодзе заўсёды бывае:
Ён шчыра просіць, яна адмаўляе,
І хоць трымае яго на прыкмеце,
Сэрцам няверным афекты засмеціць.
Лепей згадзіцца абоім адразу
І закаханасцю цешыцца разам [4, с. 50–51].

Частка вершаў Ф.У. Радзівіл прасякнута дыдактызмам, які з'яўляецца ідэйнай дамінантай паэтычнага твора княгіні пад назвай «Перасцярогі збавенныя alias інфармацыя жыцця...», што быў напісаны пасля нараджэння дачкі Ганны Марыі ў 1732 г. і прысвечаны ёй. Пасля ўступнай малітвы ў пятнаццаці пунктах мы знаходзім асуджэнне сямі смяротных грахоў: пыхі, зайздрасці, ляюты і амаральнасці, хцівасці, празмернасці ў ежы і піцці, гневу. Ф.У. Радзівіл дае парады, як дачка павінна паводзіць сябе ў розных жыццёвых сітуацыях, смела закранаючы інтымныя адносіны паміж мужчынам і жанчынай і разам з тым фармулюючы асноўныя пастулаты цнатлівага жыцця.

Княгіня не абмінала ў паэтычнай творчасці свайго асабістага жыцця, у выніку адлюстравання якога нараджаюцца вершы з пэўнай нагоды, разнастайныя паводле зместу і настрою: прывітанні, развітанні, падзякі, і г.д. Названыя творы ствараюць своеасаблівы багаты на эмацыйную палітру маналог-споведзь. Францішка не магла не бачыць аддалення яе каханага мужа, які (наўмысна ці не?) часта не адказваў на яе палымныя лісты. На ўласным вопыце княгіня спазнала, якім недасканалым бывае свет, як хутка мінае былое моцнае пачуццё, а ўсе спадзяванні на сапраўднасць слоў і ўчынкаў каханага ператвараюцца ў падман і здраду.

У спадчыне Нясвіжскай музы сустракаюцца і вершы, якія дастаткова адкрыта гавораць пра інтымнае жыццё асобы. Тэмы, якія закраналіся паэтамі-мужчынамі, загучалі нарэшце ў інтэрпрэтацыі жанчыны, якая жыла ва ўсходняй Еўропе. Францішка даволі смела сцвярджала роўнасць мужчыны і жанчыны ў збудаванні сямейнага шчасця. Найбольш выразна тэма ўнутрысямейных стасункаў была адлюстравана паэткай у вершы «Адказ жонкі мужу», які быў складзены ў

якасці парадаў замужнім жанчынам і перакладзены княгіняй з французскай мовы на польскую:

Сустрэчы скрытыя ці праменады –
Шлях да разладу, ганьбы і да здрады.
Не месца жонцы на такім спатканні:
Там вельмі хутка гонару не стане.
Таго ж і вы, мужчыны, не жадайце,
Мураўку з іншай жонкай не змяняйце [4, с. 47].

Значную частку вершаванай спадчыны Ф.У. Радзівіл складаюць лірычныя вершы, у якіх аўтарка імкнецца выявіць праявы шчырага і непасрэднага лірычнага перажывання («Ліст да мужа»), выказвае асабістае разуменне сутнасці ўзаемаадносін паміж жанчынай і мужчынам («Няшчырыя зменных афектаў забавы...»), з вышыні жыццёвага вопыту ацэньвае сваю эпоху («Я часта тых людзей не разумею...»), фармулюе ўласную стратэгію жыцця («Жальба», «Верш з нараканнем на замужжа»). Пры гэтым аўтарка рэзультат датычыцца найчасцей сферы яе інтымных пачуццяў, якія выявіліся ў лірычным вершы «Парады, дадзеныя жонкай Арлекіну». У XVIII ст. княгіня Радзівіл выкарыстоўвала вобраз Арлекіна, персанажа італьянскай камедыі дэль артэ, у п'есах «Дасціпнае каханне», «Суддзя, пазбаўлены розуму», «Распуснікі ў пастцы» як увасабленне дасціпнасці і вынаходлівасці ў спалучэнні з прастатой і грубасцю. Францішка змяшчае дванаццаць парад мужчыне, якія павінны дапамагчы яму ў выяўленні сваіх сардэчных памкненняў да жонкі, а таксама ў разуменні, што шчырае каханне – гэта не толькі выпрабаванне і пакуты, але адначасова і інтымная ўзнагарода за іх.

Ф.У. Радзівіл не абмянае і паказ жаночых прыгажосцяў. Менавіта ў вершы «Апісанне персяў жаночых» мастацкія сродкі і прыёмы выступаюць у чыста маргінальным значэнні і дапамагаюць аўтарцы не толькі ў раскрыцці прыгажосці жаночага цела, але і перадусім, – яе ўнутранага, экзістэнцыяльнага жыцця. Паэтыка гэтага верша вельмі блізкая да энigmatычнай паэзіі княгіні. Пісьменніца выкарыстоўвае адсылку да ўлюбёнай антычнай тэматыкі, а дакладней, да старажытнарымскай міфалогіі, ствараючы алюзію на вайну – штурм, аблог і, нарэшце, здабычу крэпасцяў як своеасаблівую стратэгію авалодання жанчынай: «Гэта цуд сэрца, што дзве цытадэлі / Высяцца поруч сярод чыстай белі, / Ззяюць рубінамі іх бастыёны, / Кшталтам зусім, як абрысы Белоны. / Што ж трэба ведаць пра крэпасці тыя? / Іх не здабудзеш аблогамі злымі, / Голаду й штурму яны не баяцца. / Націск мацнець будзе, будуць трымацца. / Маюць ваду дзве вялікіх гарматы, / За частаколам ёсць кулі, гранаты. / Ноччу і ўдзень Розум, Сорам і Цнота

– / Тры каменданты – пільнуюць вароты. / Крэпасці маюць сваю таямніцу: / Не прасачыцца ў іх праз байніцу, / Толькі калі арсенал запалае, / Хай прэтэндэнт на пажар паспяшае» [4, с. 50].

Разуменне каханьня ў творчасці «Нясвіжскай Сапфо», як называлі Францішку Уршулю літаратурныя крытыкі, выяўляецца дастаткова проста. Гэта не Эрас з яго ўсеразбуральнай сілаю, а тонкае, унутранае, надзвычай цнатлівае і вытанчанае пачуццё. І гэта нават не прага цялеснага злучэння, а імкненне да духоўнай еднасці, збавення і шчасця аднаго на дваіх.

Літаратура

1. А кум кумку разуваў: беларускі эратычны фальклор. – Мінск : Медыял, 2016. – 252 с.
2. Барадулін, Р. І. Дуліна ад Барадуліна / Р. І. Барадулін. – Мінск : Радыё Свабода, 2004. – 253 с.
3. Барадулін, Р. І. Здубавецьця / Р. І. Барадулін. – Мінск : ТАА «Паліфакт», 1996. – 158 с.
4. Радзівіл, Ф. У. Выбраныя творы / Ф. У. Радзівіл. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2003. – 445 с.
5. Шейн, П. В. Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края : в 3 т. / П. В. Шейн. – СПб. : Типография Императорской Академии Наук, 1887–1902. – Т. 1. – Ч. 2. – 1890. – 443 с.